

**Р.В. ГУЛА, О.П. ДЗЬОБАНЬ,
І.Г. ПЕРЕДЕРІЙ, І.Р. ЧОБІТ**

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИБОРСТВО:
РОЛЬ ТА ПРАКТИКА ДІЯЛЬНОСТІ
БІБЛІОТЕК, АРХІВІВ І МУЗЕЇВ
(за досвідом російсько-української війни)**

Монографія

КИЇВ
Видавництво Ліра-К
2023

УДК 02+930.25+069]:[32.019.5:316.485.26](477)

I 74

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи
“Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України”
Протокол № 7 від 17 липня 2023 року*

Рецензенти:

Харук Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Квіткін Петро Васильович – кандидат філософських наук, професор, професор кафедри філософії Харківського національного університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба.

I 74

Інформаційне протиборство: роль та практика діяльності бібліотек, архівів і музеїв (за досвідом російсько-української війни): монографія / Р.В. Гула, О.П. Дзьобань, І.Г. Передерій, І.Р. Чобіт. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. – 260 с.

ISBN 978-617-520-629-4

Монографія розкриває особливості інформаційного протиборства у постмодерному суспільстві. Охарактеризовано соціокультурний сенс поняття «інформаційна війна». Розкрито зміст, основні складники і форми понять консцієнтальна, мережева, меметична війни. На основі досвіду російсько-української війни з'ясовано роль і місце бібліотек, архівів, музеїв в умовах інтенсифікації збройної боротьби. Виокремлені та детально схарактеризовані форми війни, у яких національні інституції культурного «капіталу» стають одночасно об'єктом та суб'єктом інформаційного протиборства, виконують функції ефективної протидії. Проаналізовані наслідки варварського, дикунського поводження з пам'ятками, що фіксують національний культурний код, або їх привласнення з боку загарбника в ході російсько-української війни, а також форми і засоби порятунку національної культурної спадщини та продуктивного її використання у боротьбі з агресором та його наративами.

УДК 02+930.25+069]:[32.019.5:316.485.26](477)

ISBN 978-617-520-629-4

© Гула Р.В., Дзьобань О.П.,
Передерій І.Г., Чобіт І.Р., 2023
© Видавництво Ліра-К, 2023

ЗМІСТ

Вступ	4
РОЗДІЛ І. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙНИ: СУЧАСНІ СВИТОГЛЯДНІ ВИМІРИ.....	8
1.1. Трансформація сенсу війни в умовах панування сучасних інформаційних технологій.....	8
1.2. Сучасна війна як війна мережева.....	29
1.3. Інформаційна безпека у мережевому вимірі сучасної війни	44
РОЗДІЛ ІІ. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА В КОНЦЕПТІ МОДЕЛІ АСИМЕТРИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ: НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ.....	69
2.1. Інформаційна війна – найвища форма інформаційного протистояння	69
2.2. Консцієнтальна, мережева та меметичні війни: сутність і особливості.....	93
РОЗДІЛ ІІІ. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ГІБРИДНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН ХХІ СТОЛІТТЯ З ПОГЛЯДУ МІСЦЯ Ї РОЛІ В НИХ ІНСТИТУТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ – БІБЛІОТЕК, АРХІВІВ, МУЗЕЇВ (ЗА ДОСВІДОМ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ)	117
3.1. Вітчизняні архіви, бібліотеки та музеї як об'єкт і суб'єкт консцієнтальної війни в умовах збройної агресії РФ проти України: комунікативні та військові аспекти	117
3.2. Меметична та мережева війни у практиці роботи архівів, бібліотек та музеїв у гібридно-інформаційному протистоянні під час російсько-української війни: проблеми, загрози, можливості та перспективи.....	161
Уроки та висновки	194
Література	201
Додатки.....	230

*Узяти сто перемог у ста битвах –
не є вершиною військового мистецтва.
Знищити ворога без битви – ось вершина.
Сун-Цзи «Мистецтво війни»*

ВСТУП

Сучасне суспільство характеризується небаченим раніше зростанням впливу інформаційного складника на соціальне буття, якими б концептуальними характеристиками ми його не наділяли – постіндустріальне, інформаційне, ринкове, громадянське тощо. Виробляючи нормативні визначення дійсності, формуючи потреби, погляди, оцінки й переваги, інформаційна діяльність є одним з конститутивних елементів соціальної реальності. Поява нових інформаційних технологій закладає міцну основу для розвитку світової інформаційної спільноти. У розвинених країнах цей перехід призведе до зміни соціальних і економічних відносин. Суперечності інтеграційних стратегій глобалізації і регіоналізації конструюють нові інформаційні й віртуальні потоки, що продукують інформаційне насильство.

В умовах гострої фази російсько-української війни посилилися загроза розмивання культурного ядра та світоглядних констант суспільства за допомогою маніпулятивних технологій пролонгованої дії з боку нашого ментального супротивника. Отже, значно загострилася **проблема** інформаційної безпеки соціального суб'єкта, українського соціуму загалом, що потребує особливої дослідницької уваги з метою поглиблення теоретичного знання у межах даної проблематики з перспективою їхнього подальшого практичного застосування. Усе більш очевидним стає той факт, що за цих умов вітчизняні заклади культури (архіви, бібліотеки та музеї), які за своєю сутністю, до того ж, є документно-інформаційними установами, а також інституціями історичної (а в межах окремої держави – національної) пам'яті, постають одночасно об'єктами та суб'єктами цього гострого протистояння, зокрема, з погляду теорії консцієнтальної війни, яка активно зреалізовується у

маніпулятивних практиках ворога. Наявний безперечний потенціал цих закладів у забезпеченні ефективності такого протистояння з боку України визначає інструменти захисту світоглядних цивілізаційно-ментальних основ українського суспільства.

Актуальність вивчення проблематики визначення ролі та місця інституцій національної пам'яті України в умовах інтенсифікації збройної фази російсько-української війни зумовлена завданнями наукового осмислення їх як однієї з важливих детермінант зовнішньої та внутрішньої політики держави в контексті її оптимізації та ефективності у ментальному протистоянні ворогу.

Об'єкт дослідження – вітчизняні архіви, бібліотеки, музеї в сучасних реаліях ескалації інформаційно-психологічного протистояння у період російсько-української війни від 2014 р., а особливо – в умовах ескалації бойових дій у відкритій агресії РФ проти України з 24 лютого 2022 р.

Предмет дослідження – зміст, структура, особливості категорій «інституції національної пам'яті», «інформаційна війна», «консцієнтальна війна», «мережева війна», «меметична війна», «інформаційна безпека», «інформаційна протидія» у їх розвитку та взаємодії.

Мета – розкрити сутність соціокультурного виміру консцієнтальної, меметичної та мережевої війн, з'ясувати їхні складники та основні форми, виявити та схарактеризувати прямі загрози й потенціал ефективного функціонування вітчизняних архівної, бібліотечної та музейної систем у російсько-українському протистоянні в умовах відкритої агресії РФ проти України й пов'язаних з нею маніпулятивних практик ворога та ефективних інструментів протистояння й захисту світоглядних цивілізаційно-ментальних основ суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що незважаючи на достатньо суттєве опрацювання проблеми інформаційної безпеки у різноманітних її проявах, єдності у розумінні сутності даного феномена у сучасній науковій парадигмі немає. Узагальнююче філософське осмислення проблеми в контексті інформаційної культури теж, на жаль, не

досягло належного рівня. Попри зростання інтересу до вивчення різноманітних аспектів гібридного протистояння проблема комплексного розуміння феномену нових еволюційних форм інформаційної війни у діяльності інституцій національної пам'яті усе ще залишається недостатньо дослідженою. Дослідженню місця й ролі музеїв, архівів, бібліотек у процесах інформаційного протистояння вітчизняні науковці досі приділяли, на наш погляд, недостатньо уваги. Праці із загальної тематики про місце й роль бібліотек у цифрову епоху належать О. Онищенко, О. Сербіну, В. Горовому, Т. Гранчак та ін. З царини музейництва та архівістики відповідних публікацій було дещо більше, однак усі вони зосереджувалися, переважно, у тематиці майже виключно проблем історичної пам'яті та комеморації, які хоч і стосуються ширшої теми інформаційних воєн сучасності через призму такого явища, як «війни пам'яті», але не охоплюють всі її аспекти. І це стосується, як вітчизняної науки (праці Ю. Половинчак, А. Киридон, Г. Касьянова, С. Власюка та ін.), так і зарубіжної (П. Нора, Е. Уйтмарш, Р. Шелленберг та ін.).

Фахівці західної спільноти Library and information science (далі – LIS), зокрема, Б. Альварес, К. Демпсі, К. Каміссо, П. Лор, М. Салліван, поглиблено й системно займаються питаннями протистояння маніпулятивним інформаційним технологіям і фейкам з боку бібліотечних та інших документно-інформаційних установ. На нашу думку, варто все ж комплексно поглянути на увесь загал документно-інформаційних закладів сфери культури (музеїв, бібліотек та архівів), як крізь призму відповідних загроз, так і дієвого потенціалу в інформаційному протистоянні, зокрема, з позицій теорії консцієнтальної війни, що набула нового ступеню загострення у практичній площині з початком повномасштабної збройної агресії РФ проти України.

У сучасних вітчизняних дослідженнях теоретичні та практичні аспекти новітніх різновидів інформаційних війни ґрунтовно розглядаються у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників М. Бейліна, Ю. Громика, О. Данильяна, Ю. Крупнова, Н. Комлевої, В. Макарова, Г. Почепцова, М. Требіна. Певний науковий доробок у досліджуваній царині мають і автори цієї монографії.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що автори вперше виділяють у самостійний об'єкт наукового вивчення інституції національної пам'яті в умовах як гібридного протистояння з РФ, так і дослідження їх ролі та місця в умовах повномасштабного вторгнення російської армії в Україну від 24 лютого 2023 р.

Науково-практичне значення полягає в тому, що отримані результати дослідження дають можливість сформувати нове, синтезоване та комплексне знання та поглиблене уявлення про особливості функціонування бібліотечної, архівної та музейної систем в екстремальних умовах розвитку бойових дій з метою збереження національної спадщини, захисту ментального коду української нації та використання інструментарію інститутів національної пам'яті при організації ефективного протистояння інформаційно-психологічного впливу ворога.

Запропонований авторами комплекс практичних рекомендацій допоможе органам державного та військового управління в реалізації питань адміністративно-правового, ідеологічного та організаційно-розпорядчого забезпечення у процесах створення ефективної системи інформаційної протидії. Висновки служать історичним уроком необхідності своєчасного вибору напрямів і пріоритетів у формуванні системи консолідуючих концептів ідентифікації нації як носія відповідних констант патріотичної свідомості в умовах інтенсифікації процесів інформаційного впливу з боку держав-ворогів і держав-конкурентів, особливо в умовах збройної боротьби. Комплекс практичних рекомендацій, запропонований авторами, не претендує на істину в останній інстанції та може бути предметом конструктивного дискурсу з метою досягнення конкретних результатів у підвищенні обороноздатності нашої держави.

Розділ І. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙНИ: СУЧАСНІ СВІТОГЛЯДНІ ВИМІРИ

1.1. Трансформація сенсу війни в умовах панування сучасних інформаційних технологій

Існування людства супроводжується безперервною низкою війн, осмислення яких стимулює подальший розвиток філософської та військово-теоретичної думки, що забезпечує вченим широкі можливості для вивчення неординарних процесів та явищ, прямо чи опосередковано пов'язаних з воєнними конфліктами. Дослідження війни набуває складного, багатоаспектного характеру, оскільки ускладнюється її природа.

Утвердження у світі суспільства загального ризику, розвиток глобального медіа- й кіберпростору, перманентність локальних конфліктів, міжнародний тероризм, що розширюється, свідчать про кардинальне перетворення і трансформацію воєнних загроз. Сучасні війни під впливом економічних, політичних, інформаційних та інших чинників зазнають суттєвих трансформацій. Це призводить до того, що військові керівники та політичні лідери різного рангу все частіше відчують труднощі з адекватним сприйняттям безперервного військового протистояння.

Для сучасного суспільства характерна зміна статусу війни. Повномасштабна війна, розв'язана Росією проти України, красномовно свідчить, що відкриті бойові зіткнення зазвичай ідуть пліч-о-пліч із прихованим протистоянням. Звичайними є інформаційні, економічні, політичні, мережецентричні та інші протистояння, що супроводжують дії армій на полі бою. У цій ситуації особливий інтерес представляє філософський аналіз образу війни та її смислу, прояв особливостей яких детерміновано інформаційним етапом розвитку соціально організованої матерії.

Інформаційна зброя, будучи надзвичайно гнучкою, багатоликою і багатофункціональною, здатна поєднувати в собі різні способи впливу, істотно трансформуючи тим самим образ сучасної війни.

Кардинальна зміна образу війни можлива під впливом інформаційних технологій, що стали символом ХХІ ст. У науковий обіг поступово увійшло надзвичайно гнучке та багатогранне поняття, як «інформаційна зброя», сфера вживання якої з часом значно розширюється. Під інформаційною зброєю зазвичай розуміють різні методи маніпулятивного впливу на супротивника. Причому, дедалі частіше стверджується, що війна як суспільне явище у сучасному соціокультурному просторі змінює свій статус і інформаційні війни стають дедалі природнішими.

Інформаційна війна – це нова форма ведення війни, широкомасштабне протиборство в інформаційній сфері шляхом явного чи прихованого інформаційного впливу на супротивника з метою нав'язування йому необхідного для сторони, яка впливає, рішення. Як зброя застосовується інформація, націлена на зміну масової свідомості та маніпулювання як населенням країни супротивника, так і населенням своєї країни, причому, сфера її застосування постійно розширюється, з'являються нові види інформаційної «зброї», набагато ефективніші методи її використання.

Інформаційні війни в епоху глобалізації є знеособленими та опосередкованими: сучасний хакер навіть не замислюється, як виглядають його супротивники, чиї сайти він зламує. Г. Почепцов у контексті цього пише: «Інформаційна війна є найінтелектуальнішим варіантом військового протистояння, оскільки і суб'єктом, і об'єктом впливу тут є людський розум»¹. І сила, і слабкість, і переможений і переможець тут визначаються когнітивними здібностями людей.

Орієнтовані на військову проблематику сучасні вітчизняні дослідники під інформаційною війною в основному розуміють сукупність заходів, що вживаються з метою досягнення інформаційної переваги над супротивником шляхом впливу на його інформаційні системи, процеси, комп'ютерні мережі, суспільну й індивідуальну свідомість та підсвідомість

¹ Почепцов Г. Г. (2015) Информационные войны. Новый инструмент политики. Москва: Алгоритм. С. 6.

населення і особового складу збройних сил при одночасному захисті свого інформаційного середовища². Так, інформаційна війна включає дві суттєві складові: вплив на інформаційні системи та вплив на суспільну та індивідуальну свідомість. В обох випадках застосовуються конкретні інформаційні технології для досягнення поставленої мети.

Інформаційні технології використовуються для організованої та впорядкованої дискредитації супротивника в очах усієї світової спільноти, нагнітання паніки серед населення держави-супротивника тощо. Технологія створення образу «Чужого» як джерела небезпеки та агресивності є найефективнішою схемою інформаційного протистояння. Дана методика підвищує імовірність успішного маніпулювання людиною та формування у її свідомості необхідних образів «Іншого» та «Ворога».

Основою цієї методики є маніпуляція. Є всі підстави стверджувати, що у сучасному суспільстві її технології проникли у всі сфери суспільного життя, набуваючи системного характеру та впливаючи на суспільну та індивідуальну свідомість³.

Засоби передачі, форма і зміст інформації, що надходить, володіють величезним потенціалом прямого й прихованого (маніпулятивного) впливу на психіку людей, впливають на індивідуальну й суспільну психологію. Як підкреслює В. Брижко, «процеси інформаційної глобалізації, поряд з позитивними надбаннями, призвели до виникнення новітніх викликів і загроз безпеці людини, суспільства і держави, зокрема, до створення

² Курбан О. (2021) Бойові нарративи в системі сучасних геополітичних інформаційних війн (досвід російсько-української гібридної інформаційної війни 2014–2021 рр.). *Синопсис: текст, контекст, медіа*. № 27(3). С. 149–158; Сасенко О. Г., Шаціло П. В. (2022) Інституціональне управління організаційною компонентою об'єкта військової сфери в умовах інформаційної війни. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. № 74. С. 106–114; Юзова І. Ю. (2020) Аналіз організації та ведення інформаційно-психологічних операцій при веденні гібридної війни. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. № 2. С. 40–44.

³ Дзьобань О. П. (2014) Маніпулятивний характер інформаційного середовища сучасного суспільства. *Інформація і право*. № 3 (12). С. 3–12.

інформаційної зброї, поширення інформаційних операцій і воєн, загострення інформаційно-психологічного маніпулювання свідомістю людини, інформаційних впливів, які руйнують соціокультурні цінності»⁴. Як зазначалося з цього приводу у попередніх публікаціях, у сучасному суспільстві маніпуляція масами за допомогою засобів масової інформації виявляються найбільш дієвими з точки зору сугестивних впливів на аудиторію. Пов'язано це як мінімум з кількома факторами, основними з яких виступають практично всеохопність території впливу, а також історична схильність до віри засобам масової інформації, що прийшла до нас з радянського минулого, а до осіб народжених пізніше – філогенетичним шляхом⁵.

В інформаційному протистовищенні активно використовується та людська особливність, що при оцінюванні представників будь-якої іншої нації (народу, соціальної групи) люди зазвичай бувають більш критичними, аніж при оцінюванні власної нації (народу, соціальної групи). Зауважимо, що «Свої», як правило, сприймаються тільки з позитивними емоціями, а всі «Чужі» схожі між собою і відгуки про них бувають дуже позитивними або дуже негативними. Природно, що образ «Чужого» як динамічний феномен, у процесі розвитку соціуму послідовно трансформується.

Образ «чужого» – основа формування образу ворога. У різних історичних ситуаціях і навіть у різних культурах та суспільствах в образі ворога можна виділити деякі спільні риси: ворог – це «варвар», він несе загрозу, він жорстокий, готовий на будь-які злочини, він – гвалтівник, кат, він несе смерть, він далекоглядний, завбачливий і прагне своєї мети. Абсолютний ворог практично безособовий: це абстракція; він уособлює зло як таке. Ось саме такий образ у суспільній свідомості і необхідно створити, це одна з основних цілей інформаційного

⁴ Брижко В. М. (2012) Філософія права: юридична онтологія у сфері інформаційного права. *Інформація і право*. № 3 (6). С. 18.

⁵ Данильян О. Г., Дзьобань О. П. (2022) Сучасна війна: трансформація сенсу в епоху інформаційних технологій. *Інформація і право*. № 4 (43). С. 9–22.

протиборства, і саме для цього використовуються різні інформаційні технології та засоби маніпулювання.

Інформаційні війни стали реальністю, цього заперечувати не можна. Звичайно, можна зазначити, що подібні технології використовувалися завжди. Можна навести безліч прикладів з історії, які свідчать про використання засобів масової інформації, агітаційних листівок та інших засобів з метою введення в оману або формування необхідної думки. І навіть у війнах Стародавнього світу та Середньовіччя застосовувалися такі методи, як розпускання чуток, впровадження тих, хто поширюватиме необхідну інформацію тощо. Інформація завжди використовувалася як засіб впливу на супротивника. Ще Сунь-Цзи наголошував на важливості інформації: «Найкраща війна – розбити задуми супротивника»⁶. Але в сучасному суспільстві інформація набуває зовсім іншого статусу, формується єдиний інформаційний простір, який функціонує за закономірностями, що знову складаються. «Нічого нового у пропагандистській діяльності, крім нових засобів доставки повідомлень, світ не знає», – зазначає Г. Почепцов⁷. Недарма термін «пропаганда» досі залишається затребуваним у зарубіжній літературі, наприклад, у дослідженнях британських істориків, присвячених аналізу джерел інформаційного впливу під час Першої та Другої світових війн, термін «пропаганда» використовується як основний⁸.

Інформаційний простір сприймається як особлива царина людської діяльності, що безпосередньо пов'язана з організацією, споживанням і перетворенням інформації. М. Требін зазначає, що «історію людської цивілізації можна осмислити в поняттях способів збирання, виробництва, аналізу, використання інформації та управління інформаційними процесами у

⁶ Сунь-Цзы. (2012) Искусство войны. Москва: Астрель. С. 34.

⁷ Почепцов Г. Г. (2015) Информационные войны. Новый инструмент политики. Москва: Алгоритм. С. 9.

⁸ A call to arms: propaganda, public opinion, and newspapers in the Great War (2004) / edited by Troy R. E. Paddock. Westport, Connecticut, London. 210 p.

суспільстві»⁹. Історія людства – це послідовна зміна певних стадій, кожна з яких пов'язані з формуванням особливого інформаційного простору, що включає, передусім, сукупність інформаційних ресурсів суспільства.

В епоху комп'ютеризації та інформатизації під впливом глобалізації виникають транснаціональні компанії, які незримо присутні у різних точках земної кулі (удосконалення інформаційно-комунікативних технологій, розвиток Інтернету, покращення роботи ЗМІ, які перебралися у віртуальну сферу).

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють ефективно досягати бажаного результату під час роботи з вербальним матеріалом, та глобалізація зумовлюють формування у сучасних умовах нового інформаційного режиму. Його відмінність – це системність: наявність глобальної інформаційної системи, що склалася в результаті стрімкого розвитку інформаційних технологій. Швидкий стрибок у розвитку даної сфери кардинально змінив формат інформаційного середовища: зникли різницю між каналами трансляції інформації та формами її презентації, змінилася швидкість проходження різних повідомлень, розширилися можливості охоплення великої аудиторії єдиним контекстом, зріс ступінь інтелектуалізації всієї інформаційної інфраструктури. «Інформаційні технології виходять сьогодні на авансцену, оскільки розвивається інформаційна цивілізація, продуктивні сили якої створюють інформацію та знання», – підсумовує Г. Почепцов¹⁰. У зв'язку з цим слід зазначити, що завдяки різноманітним сучасним технологіям з'являється можливість абсолютно непомітно для людини вводити в мозок будь-яку інформацію, яка визначає потреби, бажання, смаки, погляди, самопочуття, змінює її волю та індивідуальність. Ми стоїмо на порозі створення різноманітних засобів впливу в акустичному,

⁹ Требин М. П. (2005) Войны XXI века. Москва: АСТ; Минск: Харвест. С. 394–395.

¹⁰ Почепцов Г. Г. (2015) Информационные войны. Новый инструмент политики. Москва: Алгоритм. С. 123.

світловому, інфрачервоному та ультрафіолетовому діапазонах, радіодіапазоні, а також інших засобів та методів¹¹.

Зі зростанням рівня інформатизації соціальних процесів збільшується складність різних систем, підвищується потік відомостей, що регулюється офіційними правилами. Інформація як основний чинник соціальної динаміки впливає на рівень ризикогенності соціокультурної ситуації.

Як зазначалося нами раніше, «у масштабах усього людства інформатизація стала інструментом глобалізації міжцивілізаційного конфлікту, дозволивши більш розвиненим та успішним в економічному плані країнам нав'язувати усьому світу свою систему цінностей. На рівнях індивідуальної та суспільної свідомості виявляється потужний інформаційно-психологічний вплив, що веде до політичної, економічної та культурної експансії розвинутих країн. Можливість такого впливу відкриває широкі перспективи для маніпулювання суспільною думкою, у зв'язку з чим «впливає» досить неприємний аспект інформатизації: під її впливом сучасне суспільство втрачає свою стійкість. Всезростаюча роль інформації дозволяє малим соціальним групам чинити тиск на всіх інших. Відкритість, доступність та постійна поповнюваність комунікативних мереж виводить на порядок денний питання необхідності обмеження передачі відомостей, які є соціально або економічно небезпечними. Не менш важливим є забезпечення безпеки персональних та інших видів даних, а також дотримання авторських прав»¹².

¹¹ Деркаченко Я. А. (2016) Соціальні мережі, як середовище для технологій маніпулятивного впливу. *Сучасний захист інформації*. № 1. С. 51–59; Комарчук О. (2016) Маніпулятивні технології російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. № 2. С. 60–66; Стецюк С. (2018) Маніпулятивні технології під час гібридної війни в Україні та їх вплив на громадську думку. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. Вип. 43. С. 153–161.

¹² Данильян О. Г., Дзьобань О. П. (2022) Інформатизація як атрибут інформаційного суспільства: від ретроспекції до сучасної рефлексії. *Інформація і право*. № 1 (40). С. 18.